

ČESKOSLOVENSKÝ ZAHRANIČNÝ ODBOJ VO FRANCÚZSKU V ROKOCH 1939 – 1940 (A POZADIE ZMLUVY O ČS. ARMÁDE)

SLAVOMÍR MICHÁLEK

MICHÁLEK, S.: Czechoslovakian Foreign Resistance Movement in France from 1939 to 1940 (and the Background of the Agreement on the Czechoslovakian Army. *Vojenská história*, 7, 2, 2003, pp 31 – 48, Bratislava.

Published study analyses the dispute of two personalities of the Czechoslovakian foreign diplomacy – Osuský and Beneš. Each of them represents a certain line, certain notions or ideas considering the questions of the resistance movement command, Slovak-Czech relation, the questions of foreign-political orientation of the post-war Czechoslovakia etc. The author follows the steps of Osuský from Munich, respectively from the breaking of Czechoslovakia and the outbreak of the war in Europe. He goes into the background of the establishment of the Czechoslovakian National Committee in Paris, the attitudes of French and Czechoslovakian political representatives. He also deals with important military issues relating to the transport of the Czechoslovakian soldiers and commissioned officers from Poland to France, formation of the Czechoslovakian Foreign Army as well as with the issue of transport of the Czechoslovakian army members from France to England in the summer of 1940. *Military History. France. World War II. Czechoslovakian Foreign Resistance Movement.*

Mníchovský výpredaj republiky, jej rozpad i druhá svetová vojna neprišli ako blesk z jasného neba. Európa k nim kráčala pomalým krokom od konca prvej svetovej vojny. Versailleský systém, ktorý bol jej výsledkom, mal pôvodne zaručiť stabilitu, prosperitu i mier strednej Európy. Postupne sa však menil na bezcenný popísaný papier. Európu ovládli diktátori. Politickým zlomom po prvej svetovej vojne, ktorý najviac ovplyvnil vývoj Európy, bolo víťazstvo nacizmu v Nemecku roku 1933 a následný nástup Hitlera do funkcie ríšskeho kancelára. Základným cieľom Adolfa Hitlera a jeho stúpencov bolo rozdelenie starého kontinentu, ovládnuť ho terorom a vojnou, pričom konečným snom bola svetovláda.

Prvým strategickým cieľom bolo podmaniť si okolité menšie európske štáty a národy, potom poraziť mocnosti a vytvoriť z Nemecka kontinentálnu veľmoc. Už od uchopenia moci sa nacisti netajili svojím záujmom o Československo. ČSR, ako malý stredoeurópsky štát, s obmedzenými ľudskými a materiálnymi zdrojmi musela na zabezpečenie svojej existencie hľadať spojencov. Presadzovala systém kolektívnej bezpečnosti, ktorý sa však plne nerealizoval. Preto v záujme svojej bezpečnosti podpísala s dvoma európskymi veľmocami – Francúzskom a Sovietskym zväzom – zmluvy o vzájomnej pomoci v prípade útoku. To dávalo reálne predpoklady, že bude schopná sa ubrániť. Na vtedajšie pomery mala zo všetkých malých stredoeurópskych štátov vypracovaný najlepší systém zmluvných garancií. Navyše, jej vojenský potenciál mal dobré renomé doma i v zahraničí, čo mohlo aj z psychologického hľadiska zohrávať v obrane štátu kladnú úlohu.

Po okupácii Rakúska Nemeckom, v marci 1938, bolo zrejme, že najbližším objektom tretej ríše bude Československá republika. Väčšina československej verejnosti, ovplyvnená najmä postojom prezidenta Edvarda Beneša, verila, že Francúzsko splní svoje zmluvné záväzky. Iba pravicové strany spochybňovali celý československý spojenecký systém. Tieto pochybnosti vzrástli najmä po misii bývalého ministra obchodu Veľkej Británie lorda Waltera Runcimana v júli 1938, ktorý mal sprostredkovať dohodu medzi Henleinom a československou

vládou.¹ Keď v polovici septembra 1938 britský premiér Neville Chamberlain v Berchtesgadene odobril požiadavku odtrhnutia pohraničných československých území, nastolenú Hitlerom, prezident Beneš ju 21. septembra akceptoval. Bolo to po priamom nátlaku dvoch veľvyslancov v Prahe, britského Basila Newtona a francúzskeho Victora deLacroixa. Ich priamy nátlak spočíval v tom, že Benešovi tlmočili odporúčania svojich kabinetov s ubezpečením, že v prípade odmietnutia Československo nemôže rátať s ich pomocou. V rozhodujúcej chvíli československej krízy sa Beneš ocitol v neriešiteľnej situácii a vo vnútornom osobnom rozpore. Nechcel sa vzdať integrity a suverenity štátu, ktorého bol reprezentantom, no na druhej strane si nedokázal osvojiť myšlienku, že v krajnom prípade dá pokyn na vojenský postup. Obával sa následkov takého rozhodnutia? Nechcel bojovať, ak malo dôjsť iba k lokálnemu československo-nemeckému konfliktu, t. j. v prípade, že by západné veľmoci do toho nešli. Po nočnej audiencii spomenutých vyslancov, keď mu autoritatívne oznámili, že obe vlády – britská a francúzska – nie sú na strane Československa, Beneš ako prvý muž v štáte zlyhal. Celú situáciu, a to nielen jemu osobne, ale aj celej republike, sťažoval fakt, že sám mal, i s prispáním premiéra Milana Hodžu, na nej svoj podiel. Potvrdzujú to archívne dokumenty, najmä telegram vyslanca deLacroixa ministrovi zahraničných vecí Georgesovi Bonnetovi z 20. septembra 1938, ale aj neskoršie československé snahy o jeho dementi. V tejto súvislosti, t. j. prijatie ultimáta, išlo najmä o časový horizont a formu nátlaku. Treba však poznamenať, že podstata problému by sa aj bez jeho a Hodžovho prispenia určite nezmenila. Rozhodujúci podiel na rozbití Československej republiky malo nacistické Nemecko. Samotný 14. a 15. marec 1939 však boli logickým vyústením Mníchova, teda zrady západných veľmocí, Veľkej Británie a Francúzska, politiky Beneša a vládnucej československej politickej garnitúry.

Počiatky československého zahraničného odboja vo Francúzsku sú nepopierateľne späté s menom parížskeho vyslanca Štefana Osuského. Osuský patril medzi výrazné osobnosti československej zahraničnej politiky dvadsiatych a tridsiatych rokov. Rozpad Československa sa bezprostredne dotýkal jeho ďalšieho života. Ako človeka, aj ako vyslanca. Zánik republiky odmietol uznať a jeho prvoradou úlohou bolo udržať existenciu vyslaneckého úradu ako zastupiteľského orgánu štátu. Už 15. marca 1939 začal rokovať na francúzskom ministerstve zahraničných vecí, aby Francúzsko okupáciu Československa neuznalo. Nasledujúci deň odmietol odovzdať legáciu nemeckému veľvyslancovi v Paríži. Rovnako nepodľahol následnému nátlaku z Prahy. Výsledkom jeho diplomatického úsilia bolo, že francúzska vláda ho naďalej považovala za oficiálneho predstaviteľa a za nositeľa zákonnej existencie ČSR vo Francúzsku. V skutočnosti, až do novembra 1939, resp. do leta 1940, t. j. do pádu Francúzska, bol v rámci československého zahraničného odboja osobnosťou číslo jeden. Lenže takéto ambície mal pochopiteľne hlavne Beneš, pôsobiaci v tom čase na univerzite v Chicagu, ktorý sa v lete 1939 vrátil do Londýna. A práve na vzťahu Osuský – Beneš sa v sledovanej etape rozohrávali diplomatické boje.

Vystúpenie proti nárokom Berlína na československé vyslanectvo v Paríži a iniciatívy smerujúce k neuznaniu rozbitia a anektovania Československa priniesli Štefanovi Osuskému vo

¹HRABYK, K.: Przemilczane podziemia. In: Kultura, roč. 3, 1949, č. 18, s. 53-69; GOETEL, F.: Czasy wojny. Londyn : Veritas, 1955, s. 88-102; ROGOWSKI, B.: Wspomnienia o marszałku Śmigłym. In: Zeszyty Historyczne 2. (Paríž) 1962, s. 7-124; PIŁKA, M.: Publicystyka Konwentu Organizacji Niepodległościowych. In: Zeszyty Historyczne 76, 1986, s. 61-78; tenže: Filozofia polityczna Konwentu Organizacji Niepodległościowych. In: Niepodległość 41 (21), (New York, Londýn), 1988, s. 32-53; PRZEWOŹNIK, A.: Piłsudczycy na Węgrzech 1939 – 1944 : Przyczynek do dziejów Obozu Polski Walczącej. In: Niepodległość 45 (25), 1992, s. 90-108. Z prác vydaných v Poľsku pozri: FELCZAK, W.: Powrót i legenda. (Rzecz o powrocie marszałka Śmigłego do Polski). In: Więź, roč. 9, 1966, č. 9, s. 101-116; TEREJ, J.: Przyczynek do dziejów prawicowych organizacji politycznych w Warszawie (1939 – 1944). In: Warszawa lat wojny i okupacji 1939 – 1944. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973, zv. 3, s. 178-182; ORLIKOWSKA, C.: Podziemna drukarnia przy ulicy Ogrodowej 62 i jej ludzie. In: Rocznik Warszawski 13, 1975, s. 282-310.

Francúzsku i doma značnú popularitu. Okrem nej však toto jeho „zviditeľnenie sa“ znamenalo aj „povinnosť“ postaviť sa na čelo odboja a pokračovať v začatej práci. Už 21. marca 1939 vytvoril v spolupráci s krajanmi Ústredný výbor zahraničnej akcie vo Francúzsku, ktorého cieľom bola koordinácia činnosti krajanových organizácií a exilu. Od konca marca začal vychádzať i prvý časopis zahraničného odboja Československé správy, ktorý koncom apríla nahradil Česko-Slovenský boj.²

Pre začatie odbojovej činnosti v zahraničí bolo dôležité, aby vyslanectvá i konzuláty vo Francúzsku, Veľkej Británii, ZSSR i USA ostali v rukách československých diplomatov a aby vlády týchto krajín naďalej priznávali akreditovaným československým vyslancom diplomatický charakter. „Máme v ruke priznané suverénne práva v štyroch veľkých štátoch,“ písal Dr. Osuský 3. apríla 1939 vyslancovi Prokopovi Maxovi do Sofie, ktoré „nesmieme ani zoslabiť ani skompromitovať, ba naopak, musíme im dávať stále väčší politický obsah.“³

V tomto začiatočnom období zahraničného odboja vo Francúzsku sa Osuského práca koncentrovala do dvoch základných okruhov. Prvým bolo uznanie československým emigrantom štatút československých občanov. To podmieňovalo druhý okruh, t. j. organizovanie československej zahraničnej armády vo Francúzsku. Dosiahnuť prvý krok bolo pre odboj však najdôležitejšie. Išlo v ňom o to, aby československých občanov francúzska vláda nepokladala za ľudí bez vlasti, ani za utečencov či emigrantov, ako boli napríklad Rakúšania, Taliani a Nemci, ktorí využívali vo Francúzsku právo azylu. Osuský sa usiloval dosiahnuť, aby ich naďalej považovali za československých príslušníkov spadajúcich pod politickú a právnu ochranu vyslanectva a konzulátov. Priaznivému vyriešeniu tohto problému kládol prekážky, kde len mohol, najmä francúzsky minister zahraničia Georges Bonnet.

Druhým spomenutým okruhom bola armáda. Základy na organizáciu samostatnej československej armády vo Francúzsku začal klást' Dr. Osuský spolu s plk. Václavom Kalinom, vojenským atašé na vyslanectve, už začiatkom apríla 1939. Pre prípad vojnového konfliktu, v ktorom by sa Francúzsko ocitlo, bolo dôležité, aby sa mohlo rátať s vojenským vystúpením zahraničných Slovákov a Čechov. Tak formuloval vyslanec Osuský hlavnú potrebu organizovania odboja 11. apríla 1939 v inštrukciách pre konzuláty v Štrasburgu, Lille, Marseille, Casablance a Bejrúte a doplnil, že by sa tým dokázala „naša nezlomná vôľa zachovať samostatnosť našej vlasti. Československé samostatné vojsko na pôde Francie by sa stalo konkrétnym výrazom našej štátnej existencie a najdôležitejším činiteľom pre zachovanie nášho štátu.“⁴

Prvým, no veľmi skromným, úspechom Osuského aktivity boli dva dekréty francúzskej vlády z 12. a 16. apríla 1939. Prvý určoval cudzincom, ktorí mali vo Francúzsku politický azyl, brannú povinnosť, pričom sa v ňom zdôrazňovalo, že na Čechov a Slovákov sa toto ustanovenie nevzťahuje. Druhý dekrét umožňoval cudzincom vstup do francúzskej armády. Lenže koncom mája 1939 francúzske ministerstvo vnútra rozhodlo, že Česi a Slováci budú pokladaní za utečencov. Túto otázku riešilo podľa dekrétu z 12. apríla o brannej povinnosti cudzin-

² O tom podrobnejšie: MLYNÁRIK, J.: Rozdvojené dejepisectvo. In: Slovenské rozhľady, roč. 2, 1995, č. 5, príl. s. 27 n. Základnou publikáciou venovanou nekomunistickému odboju na Slovensku počas druhej svetovej vojny ostáva monografia: JABLONICKÝ, J.: Z ilegality do povstania. (Kapitoly z občianskeho odboja). Bratislava : EPOCHA 1969.

³ Pozri: ČARNOGURSKÝ, P.: Maršalovo tajomstvo. In: Smena na nedel'u, 27. 9. 1968 – 4. 10. 1968, č. 36 – 37; ČARNOGURSKÝ, P.: Wspomnienia. In: Dzieje Najnowsze, roč. 9, 1977, č. 4, s. 150-156; ČARNOGURSKÝ, P.: Svedok čias. Bratislava : USPO, 1997, s. 102-103; porovnaj: BERGHAUZEN, J.: Stosunki polsko-słowackie (1938 – 1947). In: Przegląd Historyczny, roč. 66, 1975, č. 3, s. 430. MARUŠIAK, J.: Poľská kuriérska služba a Slovensko v rokoch 1939 – 1945. In: Historický časopis, roč. 44, 1996, č. 4, s. 644-647.

⁴ Pozri napríklad: OKEČKI, S. – JUCHNIEWICZ, M.: Nie dzieliły ich Tatry : Polacy, Czesi i Słowacy w ruchu oporu w latach drugiej wojny światowej. Warszawa : Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1983, s. 70-73; BODOVČÁK, V.: Slovensko v nátlakovej diplomacii poľskej vlády v Londýne. In: Slovenský prehľad, roč. 68, s. 1982, č. 2, s. 112.

cov, požívajúcich právo azylu vo Francúzsku, a anulovalo tak pôvodné rozhodnutie. Keby toto nové rozhodnutie francúzskeho ministerstva vnútra ostalo v platnosti, zmarilo by všetky prípravy, plány i nádeje na vytvorenie samostatnej československej armády hneď po vypuknutí vojny. Neúspešná intervencia však Osuského neodradila a hľadal spôsob, ako sa neoficiálne stretnúť s ministrom vnútra Albertom Sarrautom. Keď sa spolu stretli, Sarraut reagoval na Osuského žiadosť negatívne a argumentoval, že právnici jeho ministerstva i ministerstva zahraničných vecí jednohlasne usúdili, že aj Slováci a Česi sú utečencami s právom azylu. Prisľúbil však Osuskému, že ak získa stanovisko Bonnetta, že Česi a Slováci sú československí občania pod ochranou veľvyslanectva, potom by vraj vyjadrenie právnikov neuznal. Keďže Bonnetov súhlas bol nepravdepodobný, Osuský sa so Sarrautom dohodli, že Bonnetov podpis nie je podmienkou, a že postačí, keď sa k problému vyjadrí niektorý iný zodpovedný činiteľ na Quai d'Orsay. To sa Osuskému podarilo vyriešiť v polovici júna 1939, tak, že Česi a Slováci boli naďalej považovaní za československých príslušníkov.⁵

Ani problémy okolo zahraničnej armády neboli jednoduchšie. Osuský sa pôvodne, koncom marca 1939, nádejal, že sa mu podarí presadiť vytvorenie československých légií, čo však francúzska vláda odmietala. Išlo o československých dobrovoľníkov vo Francúzsku, ale aj o letcov a vojakov, ktorí pôvodne utekali z Československa cez Poľsko. Francúzsko odmietalo utvoriť československú legionársku armádu, najmä z toho dôvodu, že to vyžadovalo legálne prijatie zvláštného zákona, čo sa mohlo vykladať ako politický akt proti Nemecku. A tomu sa Francúzsko chcelo vyhnúť. Keď poľská vláda oznámila, že československí vojaci a dôstojníci nemôžu ďalej ostať v krajine a že ich pošlú späť, ak nebudú evakuovaní, začal Osuský usilovať o ich transport do Francúzska. Quai d'Orsay sa však odmietlo zaoberať touto záležitosťou, no Osuský napokon dosiahol dohodu so šéfom francúzskeho generálneho štábu, generálom Gamelinom. Podľa nej bolo možné prijať do francúzskej armády vojenských diplomovaných pilotov s minimálnym počtom 500 letových hodín, aktívnych dôstojníkov i poddôstojníkov (vek do 35, resp. 30 rokov) a mechanikov.⁶ Tým sa však problém celkom nevyriešil. Otázne bolo financovanie ich dopravy a zabezpečenie lodí. Francúzske ministerstvo vojny pôvodne nechcelo financovať tieto náklady. Napokon však súhlasilo s tým, že uhradí dopravu len za tých, ktorých prevezme do svojej armády.⁷ Otázka dopravy ostatných letcov, dôstojníkov a vojakov sa tak nevyriešila. Nové komplikácie do uvedených problémov vnesla aktivita francúzskeho ministerstva vojny, ktoré rozhodlo posilniť cudzineckú légiiu o ďalšie útvary. Vojenskému аташе plk. Kalinovi oznámilo, že do medzinárodnej légie prijme 4 000 československých vojakov. Osuský preto rokoval opäť s Maurice Gamelinom, aby boli títo vojaci formovaní na pôde kontinentálneho Francúzska ako zvláštny útvar francúzskej armády. To však bolo pre francúzsky generálny štáb a gen. Gamelina v mierových časoch neprijateľné. Osuský argumentoval svojou osobnou zodpovednosťou voči krajanom, ak budú musieť vstúpiť do cudzineckej légie s päťročným záväzkom a Gamelinovi pripomínal trpké skúsenosti z predchádzajúcej vojny. Nakoniec sa gen. Gamelin Osuskému osobne zaviazal, že „keď vojna vypukne, celým svojím vplyvom sa zasadí u francúzskej vlá-

⁵PIETRZAK, J.: Wśród uchodźców na Węgrzech i w podziemi w kraju : Wojenne losy ppłk. Wacława Lipińskiego (1939 – 1945). Acta Universitatis Lodzianis. In: Folia Historica 60, 1997, s. 101; porovnaj: POBÓG-MALINOWSKI, W.: Wacław Socha-Lipiński. In: Kultura, roč. 3, 1949, č. 3, s. 107-119; WERESZYCKI, H.: Wacław Lipiński. In: Polski słownik biograficzny. Wrocław, Warszawa, Kraków : Ossolineum, t. 17, 1972, s. 401-402; KUNERT, A. K.: Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939 – 1944. Warszawa : Pax, 1987, t. 2, s. 117-119; KOMOROWSKI, K. – SAWICKA, I.: Wacław Lipiński – żołnierz, historyk, publicysta. Warszawa : Adiutur – Centralna Biblioteka Wojskowa, 1999.

⁶GAŁĘZOWSKI, M.: Wzór piłsudczyka : Wacław Lipiński 1896 – 1949 : Żołnierz, historyk, działacz polityczny. Warszawa : Wyd. Neriton, 2001, 369 s.

⁷Lipiński je napríklad autorom biografie o J. Piłsudskom: Wielki Marszałek (1934), ktorá potom vyšla aj v nemčine a holandčine. Redigoval vydanie zbraných diel J. Piłsudského (Pisma zbiorowe, t. 3-4, 1937) a kapitolu o bojoch za nezávislosť Poľska vo vojenskej encyklopédii (Encyklopedia Wojskowa, t. 4-7, 1934 – 1939).

dy, aby bola na francúzskej pôde budovaná samostatná československá armáda, a to hneď na začiatku vojny, a že sám zariadi, aby naši dôstojníci a vojaci, ktorí teraz vstúpia do cudzineckej légie, boli bez odkladu prepustení a zaradení do novo sa tvoriacej národnej československej armády“.⁸ Svoj záväzok z mája 1939 voči Osuskému splnil pri rokovaniach o ustanovení samostatnej armády v septembri 1939.

Aktivita Dr. Štefana Osuského v apríli – júni 1939 ohľadom československej armády bola jeho politickým a diplomatickým úspechom. Aj keď nedosiahol celkom to, čo si želal, predsa ho tieto výsledky stavali do čela zahraničného odboja. Chopil sa iniciatívy, čo od začiatku s nevôľou sledoval Edvard Beneš z Chicaga a jeho ľudia z Londýna, Washingtonu a Paríža. Samozrejme, Osuský i Beneš vnímali situáciu v zahraničnom odboji najmä osobne. Beneš mal oproti Osuskému v tom čase jednu podstatnú výhodu. Bola ňou početná skupina politikov, ktorí ho, každý po svojom, informovali. Ich „hlásenia“ o Osuskom boli jednostranné, negatívne a dokresľovali celkový charakter vzťahov v zahraničnom odboji. Ťažko presne určiť, kto z nich vynikal, no reprezentatívnu zložku predstavovali Hubert Ripka z Paríža, Jaromír Smutný z Londýna a Jan Masaryk z Washingtonu. Všetky ich správy mali jedného menovateľa: dravý vstup Osuského na čelo odboja bolo treba zastaviť, lebo aj oni sa usilovali o hegemoniu v zahraničnom odboji. „Osuský chce hrať prím vo Francúzsku,“ písal 19. apríla 1939 Ripka Benešovi a pokračoval „čo by ešte bolo za danej situácie prijateľné, ale vôbec v celej našej zahraničnej akcii. Bol by najradšej, keby sa podarilo, aby ste Vy bol nejako vyradený z riadenia akcie, alebo aspoň odstavený na vedľajšiu koľaj.“⁹ V podobnom duchu sa vyjadril v liste Benešovi Jan Masaryk z Washingtonu. Už začiatkom apríla 1939 hodnotil situáciu i úsilie Osuského spôsobom jemu vlastným. Osuský sa vraj „postavil na čelo odboja a vidí v sebe posledného reprezentanta zosobňujúceho starú vlasť. Chystá sa vraj do Londýna i Ameriky. Až sem príjede,“ tvrdil Masaryk, „tak ho kopnu do prdele...“¹⁰ Jaromír Smutný bol k Osuskému miernejší, keď 1. mája 1939 Benešovi pozíciu vyslanca v Paríži komentoval tak, že on (t. j. Osuský – pozn. S. M.) dával jasne najavo, že „odboj vo Francúzsku povedie len on a Vám nanajvýš že ponechá voľnú ruku v Amerike. Snáď len fakt, že jeho odvaha nie je rovnako veľká, ako jeho samolúbosť, by mohol zabrániť rozkolu.“¹¹

Štefan Osuský nemal vo Francúzsku v skutočnosti rovnocenného súpera, preto tá nervozita benešovcov. Pravou rukou Beneša v Paríži mal byť Hubert Ripka a neskôr aj Jaromír Smutný. Títo dvaja, vychádzajúc z faktu mocenskej prevahy Osuského, neusilovali o zlomenie jeho vplyvu, ale o jeho obmedzenie. Celkový pomer síl medzi uvedenými politickými frakciami v československom zahraničnom odboji ukázal v plnej nahote československý zjazd v Paríži 30. apríla 1939, kde vznikol prvý, ale aj ďalšie konflikty. Osuský obhajoval princíp, že zjazd má byť manifestačnou akciou krajanov a ich organizácií, kde mal veľkú podporu. Benešovci zasa nástojili na účasti emigrantov. Konflikt vyvolalo čítanie pozdravného listu Beneša, ako aj výzva jeho apologetov, aby sa postavil do čela jednotného odboja. Celkovo sa však zjazd konal v réžii Osuského. Na jeho plenárnom zasadnutí pred tisíc poslucháčmi predniesol obsiahly prejav. Vysvetlil svoje ponímanie cieľov československého zahraničného odboja a teóriu právnej kontinuity ČSR. Za plnoprávných nositeľov a symboly jej existencie uviedol legácie. Veľkú pozornosť venoval vývoju medzinárodnej situácie. Jasne dal najavo svoje presvedčenie, že čoskoro dôjde k vojne medzi západnými veľmocami a Nemeckom. Nastávajúce mies-

⁸K dôležitejším historickým prácam Lipiňského patria: Na przedpolu historii : Szkice, recenzje, polemiki (1930), Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905 – 1918 (1931, 2. vyd. 1987). Pozri bližšie: SAWICKA, I., zost.: Bibliografia. In: KOMOROWSKI, ref 5, s. 17-45.

⁹Pozri: MIŚKIEWICZ, B.: Polska historiografia wojskowa : Próba analizy i syntezy. Poznań : „Akademia“, 1996, s. 269-270.

¹⁰Porovnaj: KOMOROWSKI, K.: Pamięci żołnierza-historyka. In: KOMOROWSKI, ref 5, s. 9.

¹¹GAŁĘZOWSKI, ref 6, s. 125.

to Československa v tomto konflikte videl Osuský v zapojení sa do širšieho, nadštátneho celku stredoeurópskej oblasti.¹²

V priebehu mája – júna 1939 sa vzťahy medzi Osuským a parížskymi benešovcami naďalej vyostrovali, pričom Osuský si stále udržiaval lepšiu pozíciu. Smutný s Ripkom museli neustále ustupovať. Zásobovali Beneša korešpondenciou, v ktorej ho vyzývali, aby sa čo najskôr vrátil do Európy. Beneš svoj návrat odkladal s vedomím, že medzinárodne nie je jeho návrat ešte vhodný. Aby aspoň čiastočne paralyzoval Osuského vplyv v Paríži, povolával do Francúzska ďalších oddaných stúpenčov. Išlo napr. o riaditeľa brnenskej Zbrojovky Eduarda Outratu, gen. Sergeja Ingra, „lidovca“ Jana Šrámka a ďalších.¹³

Do Európy sa Edvard Beneš vrátil 10. júla 1939. Správne odhadol, že strediskom politických kombinácií Západu bude Veľká Británia, a hoci sa k nemu tamojšie vládne kruhy stavali negatívne, do Londýna sa jednoducho nanútil. Oproti Osuskému, ktorý mal vplyv vo Francúzsku, či gen. Prchalovi, ktorého úloha bola obmedzená len na Poľsko, mal Beneš svojich ľudí všade. Okrem toho vsadil na československé exilové ľavicové elementy, no ako sa neskôr ukázalo, vzťah k nim sa mu stal nakoniec osudným. Najprv prevzal s pomocou komunistov opraty odboja do svojich rúk, a ani nie po troch rokoch sa stal sám ich pešiakom.

Dôležitou etapou boja o vedenie západnej emigrácie medzi Benešom a Osuským bolo leto 1939. Vodcovské aspirácie oboch menovaných boli dostatočne známe a bolo len otázkou krátkeho času, kedy sa osobne stretnú. Prvý krok urobil Beneš, keď prostredníctvom Sergeja Ingra pozval koncom júla Osuského do Londýna. Dr. Osuský pozvanie prijal a vôbec sa netajil svojimi ďalekosiahlymi aspiráciami. Pokiaľ išlo o Francúzsko, tam si chcel ponechať monopol moci a ostatné veci sa mali riešiť výlučne po jeho dohode s Benešom. V Londýne pobudol najprv 7. – 10. augusta, potom 21. – 25. augusta 1939. Pri tejto príležitosti osvetlil Benešovi situáciu v Paríži, ako aj svoju predstavu o vzťahu Slovákov a Čechov v budúcej Československej republike. Obaja, Osuský i Beneš, si uvedomili, že viesť otvorený osobný boj o moc by im uškodilo, ba priam jedného či druhého znemožnilo. Preto spolu hovorili opatrne, nekonkrétne a diplomaticky. Vytvoril sa tak vzťah istej tichej tolerancie, akési manželstvo z rozumu, ktoré však trvalo veľmi krátko. O výsledku prvého rokovania informoval Beneš vyslanca Vladimíra Hurbana do Washingtonu 14. augusta 1939, že diskusia bola obtiažna, ale predsa len pozitívna. Osuský vraj zaujíma v slovenských veciach kritické stanovisko k tomu, čo bolo, ale inak že „říká, není možné Slovensko bez Českých zemí a opačně“.¹⁴ Druhé kolo rokování po 20. auguste rezultoval Beneš vyhlásením, že bez dohody s Osuským nepôjde rokovať do Paríža.¹⁵

Organizovanie československej zahraničnej armády vo Francúzsku po marci 1939 narážalo na viaceré vnútorné a vonkajšie problémy, na ktoré som už stručne poukázal. Nový impulz v tejto otázke získala aktivita Štefana Osuského v lete 1939, najmä v júli a auguste. No bezprostredným impulzom bolo hroziace nebezpečenstvo vojnového konfliktu. Oficiálne rokovania o rekonštrukcii československej armády vo Francúzsku začal Štefan Osuský 26. augusta 1939, ešte pred vypuknutím druhej svetovej vojny. Už prvé stretnutie s ministrom zahraničných vecí Georgesom Bonnetom ukázalo, že dosiahnutie stanoveného cieľa nebude vôbec jednoduché. O dva dni neskôr, 28. augusta, predložil Štefan Osuský francúzskej vláde oficiálnu žiadosť,

¹²Biblioteka Narodowa (ďalej BN) Varšava, Pozostalost' Waclawa Lipińskiego (ďalej WL), sign. akc. 7986/1a, Wyszynska, D.: Życiorys ppłk. dr. doc. Waclawa Lipińskiego, s. 6; O H. Szatkowskom pozri: BERGHAUZEN, J.: Polityka okupanta hitlerowskiego na Podhalu w okresie II wojny światowej. In: Podhale w czasie okupacji 1939 – 1945. Warszawa : Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 1972, s. 28 a ďalšie.

¹³LIPÍŇSKI, W.: Dziennik : Wrześniowa obrona Warszawy 1939 r. Warszawa : Pax, 1989.

¹⁴Pozri: LAGZI, I.: Droga żołnierza polskiego przez węgierską granicę w latach 1939 – 1941. Poznań : Wyd. Poznańskie, 1987. Ešte v decembri 1939 cez Maďarsko do poľskej armády vo Francúzsku prešiel starší syn Lipińskiego Jędrzej GAŁĘZOWSKI, ref 6, s. 125.

¹⁵BN Warszawa, WL, sign. akc. 7986/3a, Meldunek ppłka Waclawa Lipińskiego do Min. Spraw Wojskowych gen. Władysława Sikorskiego z dnia 9 IV 1940, s. 8.

aby povolila organizovanie československej armády na francúzskej pôde. Súčasne s tým predložil plán, podľa ktorého sa má armáda skladať z československých príslušníkov povinných vojenskou službou podľa zákonov prvej ČSR. Títo vojaci majú prisahať na ČSR a armáda má podliehať z politickej stránky dočasnej československej vláde, ktorá sa ustanoví a ktorú francúzska vláda uzná.¹⁶ Samozrejme, Osuský o svojich krokoch informoval aj Benešovu skupinu, Ingra a Outratu. Tí pochopiteľne, ihneď informovali Beneša, ktorého v Osuského iniciatíve zaujala najmä otázka dočasnej československej vlády. Už 7. septembra predložil Sergej Ingr Osuskému v mene Dr. Beneša návrh na personálne zloženie spomenutého orgánu. Beneš mal byť predsedom, Osuský ministrom zahraničia, Ingr ministrom národnej obrany a Outrata ministrom financií. Navrhnutý politický pomer (3 : 1) Osuský odmietol, no pre inú príčinu. Ingr mu totiž oznámil, že Beneš okrem predsedu vlády chce vykonávať aj funkciu prezidenta republiky. Išlo teda o to, že chcel vykonávať prezidentské funkcie (ako predsedu vlády – pozn. S. M.), keď niet prezidenta. Ako predsedu vlády chcel právomoci na vymenúvanie a prepúšťanie ministrov, vymenúvanie a odvolávanie vyslancov, uzatvárať medzinárodné zmluvy, vypovedať vojnu, byť veliteľom brannej moci. Chcel tak vlastne suplovať všetko – vládu, prezidenta i parlament. Štefan Osuský nazval tieto úsilia diktátorstvom a argumentoval najmä absenciou parlamentu, ktorý má podľa ústavy, okrem iných, aj významnú demokratickú funkciu, t. j. funkciu politickej kontroly. „Keď prijmete,“ uvádzal Osuský, „že funkcie prezidenta republiky prechádzajú na osobu predsedu vlády a keď tu niet politickej kontroly parlamentu, to znamená, že ministri vlády sú len naoko zodpovední ministri, ale v skutočnosti nie sú ničím iným, než zamestnancami predsedu vlády s funkciami prezidenta republiky, ktorých ľubovoľne, podľa svojho osobného náhľadu vymenúva a prepúšťa.“¹⁷

Zaujímavé na tejto Benešovej požiadavke bolo aj to, že týmito právomocami vlastne vyvracal svoju prezidentskú koncepciu, t. j. koncepciu kontinuity svojho prezidentstva, resp. demisie z 5. októbra 1938, ako vynúteného, teda neplatného, aktu. Naopak, keď sa domáhal ako predseda dočasnej vlády prezidentských právomocí, uznal, že jeho demisia bola platná a nevystupoval ďalej ako právoplatný prezident ČSR a neosoboval si právo uplatňovať svoju ústavnú právomoc.

Problematike dočasnej československej vlády v exile sa chcela vyhnúť aj francúzska vláda a 12. septembra 1939 predložila Osuskému protinávrh, podľa ktorého by bolo možné budovať vo Francúzsku československú armádu podľa modelu poľsko-francúzskej zmluvy o organizovaní poľskej armády vo Francúzsku. Podľa tejto zmluvy bolo poľské veľvyslanectvo v Paríži kompetentné mobilizovať poľských príslušníkov vo Francúzsku a politické vedenie poľskej armády podliehalo veľvyslancovi.¹⁸ Faktom bolo, že celá táto československá akcia vo Francúzsku podliehala Osuskému a skutočne záležalo na ňom (nie na Benešovi a jeho skupine) ako sa rozhodne, či francúzsky protinávrh prijme alebo odmietne. Ponúknuté riešenie francúzskej vlády však neprijal. Neprijal ho preto, lebo vytvorenie československej armády bolo jedinečnou príležitosťou na dosiahnutie uznania štátnopolitického orgánu výsostných práv Československa – vlády, ako aj preto, lebo francúzsky návrh viedol neodvratne k osobnému režimu, k vláde jedného človeka. To podľa neho protirečilo politickým potrebám obnovenia československého štátu a mohlo znemožniť dôveru plnej súčinnosti všetkých zahraničných československých zložiek v odboji. O svojej argumentácii Osuský, bezprostredne po odmietnutí

¹⁶BN Warszawa, WL, sign. akc. 7986/2. Vreckový kalendár na rok 1939, bez paginácie.

¹⁷Emil Ďuriš bol náčelníkom okresného úradu v Lovinobani od mája 1939, Ján Staško (pracovník politickej správy) bol do Lovinobane preložený z Prešova v januári 1939. V tom istom čase bol na post kancelárskeho pomocníka v politickej správe prijatý Pavel Kováč, ktorý pochádzal z Vidiny. Okresný úrad Lovinobaňa 1938 – 1945. Systematický katalóg. / Zost. M. Adamová, I. Červenák. Lučenec : Okresný archív, 1973, zv. 1., dokumenty č. 184, 564, 1247, 1282, 1384, 1831.

¹⁸Možno je tento incident zdrojom prehnanej správy o jeho uväznení slovenskými pohraničnými orgánmi, na ktoré spomína GALEŹOWSKI, ref 6, s. 126.

francúzskeho návrhu, informoval opäť Ingra a Outratu. Vysvetlil im zároveň aj námietky francúzskej vlády na jeho návrh z 28. augusta. Francúzska vláda, uvádzal Osuský ústami Bonnetta, tvrdila, že uznať dočasnú československú vládu by znamenalo uznať, že ona je splnomocnená vystupovať v mene národov ČSR, čo vraj dosiaľ z pomerov jasne nevyplýva, lebo česká vláda v Prahe sa nielenže nepostavila proti nelegálnemu zrieknutiu sa samostatnosti Čechov v Berlíne v noci zo 14. na 15. marca 1939, ale sa dokonca podrobila. A Slovinci si vraj vytvorili samostatný štát.¹⁹ Osuský Bonnetovi prezentoval Háchove a Tisove činy ako nelegálne s dodatkom, že roztrhnutie ľud neprijal, a že sa mu nepodrobil. Jeho úsilím je podať dôkaz bojom so zbraňou v ruke. Diskusia s Bonnetom sa točila v bludnom kruhu. Tvrdil, že ak Slovinci a Česi v zahraničí neuznávajú Háchov a Tisov režim, že tí čo sú povinní vojenskou službou, pôjdu dobrovoľne do armády a dosvedčia, že Osuský i ostatní politickí pracovníci v emigrácii majú právo v mene československého ľudu hovoriť a že toto právo nemá ani Hácha ani Tiso. Osuskému neostávalo iné, len opakovať to, čo už povedal. Československí príslušníci v zahraničí pôjdu do armády, ak budú vedieť, že je to armáda ČSR a práve preto trvá na tom, aby francúzska vláda uznala politické podriadenie armády dočasnej vláde, ktorá sa v Paríži vytvorí. Georges Bonnet plynule vyťahoval pred Osuským stále nové a nové argumenty. Pokukoval na situáciu, z ktorej by vyplývali komplikácie, keby francúzska vláda dočasnú československú vládu uznala a neuznali by ju Spojené štáty americké a Veľká Británia. Ďalej poukazoval na uznanie de facto slovenského štátu Veľkou Britániou, ako aj na to, že podľa dôveryhodných zdrojov kým USA nevstúpia do vojny, žiadnu provizórnu československú vládu neuznajú a že i Británia sa chystá československé vyslanectvo v Londýne zatvoriť. Radil Osuskému prijať francúzsko-poľský model, a podľa neho vytvoriť armádu a základ na riešenie uznania dočasnej vlády v budúcnosti. Na tieto argumenty o USA a Veľkej Británii Osuský reagoval tak, že sú to diplomatické riziká, ktoré by sa ľahšie prekonali práve uznaním dočasnej vlády.²⁰ Bonnetov pohľad na americkú politiku voči československým snahám uznať exilovú vládu bol v podstate správny a realistický. Skutočne, dokiaľ platil v USA zákon o neutralite, a ten platil vlastne až do Pearl Harbor, táto otázka nebola predmetom kladného prístupu v americkej administratíve. Potvrďovali to Hurbanove rokovania v Štátnom departmente, Papánkove správy i neúspešné krajanské aktivity.²¹

Rozhovory s Bonnetom, ich obsah i francúzsku argumentáciu prezentoval Osuský opäť Ingrovi a Outratovi 13. septembra 1939. Navrhol tiež počkať, lebo vedel o pripravovanom odchode Bonnetta z Quai d'Orsay. Informoval ich, že 13. septembra hovoril aj s predsedom poslaneckej snemovne Edouardom Herriotom, ktorý potvrdil, že pre Francúzsko je v tom čase neúnosné uznať československú dočasnú vládu, vôbec ako takú, a najmä v takom zložení, v akom sa navrhuje. Ako nevyhovujúceho mienil Beneša. Aj Herriot sa vyjadril tak, že keby on prevzal ministerstvo zahraničných vecí, nepostupoval by v otázke uznania československej dočasnej vlády inak.²² V deň rozhovoru Osuského s Herriotom, Bonnetta z Quai d'Orsay odvolali a preložili na post ministra spravodlivosti. Vedenie jeho úradu prevzal predseda vlády Edouard

¹⁹BN Warszawa, WL, sign. akc. 7986/2. Záznamy z obdobia IX 1939 – VI 1940, bez paginácie.

²⁰Na Spiši s kuriérsko-prevádzачskou sieťou spolupracoval náčelník okresu Stará Ľubovňa Ľudvík Papík a náčelník okresu Spišská Stará Ves Vojtech Lastofer. BIENIEK, J.: Droga wiodła przez Spiż. Nowy Sącz : Śadecka Oficyna Wydawnicza, 1986, s. 9-11, OKĘCKI, S. – JUCHNIEWICZ, ref 4, s. 73. Prievádzský náčelník Albert Lexman v roku 1944 vydával pilsudczykom doklady na falošné mená, pozri: ČARNOGURSKÝ, Wspomnienia, ref 3.

²¹BN Warszawa, WL, sign. akc. 7986/2. Záznamy z obdobia IX 1939 – VI 1940, bez paginácie. Občania Tomášovci (medzi nimi aj odbojoví pracovníci) mali svoje pozemky aj na maďarskej strane a mohli chodiť cez hranicu v rámci malého pohraničného styku, čo často využívali na ilegálnu prepravu osôb. TÓTH, D.: Ilegálne prechody antifašistov na južnom Slovensku v rokoch 1939 – 1941. In: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava : Predsedníctvo SNR – HÚ SAV, 1991, s. 147-148.

²²V Tomašovciach sa kontaktný bod nachádzal v dome slovenského železničiara (meno neznáme) a v Lučenci v dome Józsiho Boosiho. LATKOWSKA-RUDZIŃSKA, H.: Łączność zagraniczna Komendy Główniej Armii Krajowej 1939 – 1944 : Odcinek „Południe“. Lublin : Redakcja Wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1985, s. 74-75.

Daladier, ktorý bol v tom čase aj ministrom vojny a národnej obrany. Keď ho Osuský nasledujúci deň navštívil v budove ministerstva zahraničia s opakovanými námietkami voči francúzskemu protinávru z 12. septembra, francúzske stanovisko ostalo nezmenené. Posledné rokovanie o armáde i dočasnej vláde viedol československý vyslanec na zahraničnom ministerstve 18. septembra 1939. Opäť odmietol zmeniť postoj, čoho výsledkom bola skutočnosť, že francúzska vláda sa 20. septembra 1939 vrátila k jeho pôvodnému návrhu z 28. augusta 1939. Tento nový postoj bol veľkým diplomatickým úspechom Štefana Osuského a znamenal nové posilnenie jeho pozície vo Francúzsku. To však nemohol stráviť Benešov predvoj v Paríži (Outrata, Ingr, Ripka). Už 22. septembra priviezol Jaromír Smutný Benešovi do Londýna list podpísaný Hubertom Ripkom a Eduardom Outratom. Informujú v ňom, že Osuský je odhodlaný s francúzskou vládou podpísať zmluvu o armáde hneď, ako to bude možné. Jej podpisu sa musí zabrániť, ak ju nepodpíše dočasná československá vláda alebo nejaký kolektívny politický predstaviteľ. Podpis zmluvy vyslancom Osuským bol pre nich neprijateľný, a preto mal Benešov poslať Osuskému okamžite posledný návrh o ustanovení dočasnej vlády s osobným prípisom, že zmluva sa nemôže podpísať inak, ako kolektívne. Sľubovali si od toho, že Osuský cúvne. Nastojili aj na predložení návrhu organizácie československej armády pod dočasnou československou vládou, ktorý mal dostať gen. Gamelin, a ktorý mal v tej veci intervenovať u premiéra Daladiera. Účinnosť tohto zákroku videli v tom, že si tak zabezpečia stanovisko francúzskej vlády, ktoré bolo dosiaľ tmočené len prostredníctvom Osuského. Naliehavo žiadali Beneša, aby „prišiel neodkladne aspoň na niekoľko dní do Paríža“.²³

V ten istý deň písal Benešov Osuskému osobné posolstvo. Informoval ho, že hovoril s francúzskym veľvyslancom v Londýne Charlesom Corbinom, ktorému Osuského aktivity prezentoval ako spoločnú československú vec. Na okraj otázky vytvorenia dočasnej československej vlády Benešov potvrdil informácie od Ingra, Ripku a Outratu a konštatoval, že v podstatných veciach niet medzi nimi rozporov a rozdielných názorov.²⁴ Alibisticky ladený Benešov list mal navodiť dojem bezproblémovej zhody, no bývalému prezidentovi z Londýna ani nič iné neostávalo. Lenže Osuského, ktorý Beneša dobre poznal, tento tón nemohol pomýliť. Ťažko však dnes presne konštatovať, či ho Benešov písal pred alebo po liste, ktorý priniesol Smutný. Bolo mu však jasné, že úspech vo Francúzsku môže priniesť len ustavičné opakovanie potreby politického orgánu pod jeho vedením, a iba tak sa podarí Osuského ofenzívny postup zastaviť.

Hlavným negociátorom Edvarda Beneša v Paríži bol Hubert Ripka. Systematicky pripravoval pre Beneša pôdu najmä na ministerstve zahraničných vecí. Zároveň sondať francúzske stanovisko k Osuskému. V rozhovore so sekčným šéfom francúzskeho ministerstva zahraničia Pierreom Commertom, 23. septembra 1939, sa dozvedel, že Osuský môže podpísanie dohody o armáde ľahko presadiť tak, ako sa mu to hodí a že sotva sa im to podarí zmarit', ak nebudú schopní sami na Osuského vykonať nátlak.²⁵ V ten deň rokoval Ripka aj so štátnym tajomníkom na Quai d'Orsay Champetierom de Ribesom, a pred ním dôvodil potrebu československej politickej reprezentácie, ktorá by bola vo vhodnej chvíli uznaná za dočasnú vládu. De Ribes bol však opatrný, k Ripkovým konštrukciám sa nevyjadroval a rozhovor orientoval nezáväznejšie a vo všeobecnej rovine.²⁶ Táto reakcia francúzskych diplomatických kruhov potvrdzovala Benešovi fakt, že ho nepokladali za vhodného československého reprezentanta, ba naopak, odmietali ho. Nedožvedal sa to teda len prostredníctvom Osuského, ale aj priamo od svojich ľudí. Negatívny postoj francúzskych a britských vládnych kruhov k Edvardovi Benešovi

²³GAŁĘZOWSKI, ref 6, s. 125.

²⁴PRZEWOŹNIK, ref 1, s. 92; por.: FELCZAK, ref 1, s. 109.

²⁵Tamže, s. 110.

²⁶BN Warszawa, WL, sign. akc. 7986/2. Záznamy z obdobia 9. 9. 1940 – 14. 10. 1940, bez paginácie. Pravdepodobne ide tu o „arizovaný“ majetok. Do 1. 7. 1941 v okrese Poprad bolo likvidovaných 73 židovských podnikov. V prvej etape boli Židom odobraté hostince, obchody a remeselnícke dielne. Pozri: ŠULÁČEK, J.: Obdobie prvej Slovenskej republiky. In: Dejiny Popradu. Zost. I. Chalupecký. Košice : Oriens, 1998, s. 276.

dokumentuje okrem iného aj osobný a dôverný list amerického veľvyslanca v Paríži Williama Bullita prezidentovi Franklinovi D. Rooseveltovi. Napísal mu, že Briti a Francúzi Beneša pokladali za „sebeckého malého človeka, ktorý pomocou svojho lacného chytráctva v malých veciach a v dôsledku úplného nedostatku múdrosti vo veľkých veciach, dovolil, že sa jeho štát rozpadol. Nevideli žiadny dôvod, prečo by mal Beneš viesť dočasnú vládu, s výnimkou jeho túžby postaviť sa do čela niečoho.“²⁷ Na adresu Osuského prezentoval v liste Bullit vysokú mienku. Poznal ho ešte z prvej svetovej vojny a nazval ho nezvyčajne schopným človekom.²⁸

* * *

Československo-francúzsky zmluva o československej armáde bola podpísaná 2. októbra 1939. Podpísal ju francúzsky premiér Edouard Daladier a československý vyslanec Štefan Osuský. Jej podpis znamenal významný medzník nielen v diplomatickej kariére Štefana Osuského, ale aj v československej diplomacii všeobecne. Okrem čisto vojenských ustanovení redigoval Osuský zmluvu tak, že sa v nej vyriešilo uznanie právnej kontinuity existencie Československej republiky. Bola to prvá medzištátna zmluva po rozdelení republiky 14. marca a obsadení Prahy 15. marca 1939, ktorú podpísal riadne uznávaný československý vyslanec a splnomocnený minister v Paríži. Nebola to zmluva o zakladaní či organizovaní, ale o rekonštrukcii československej armády, t. j. armády, ktorá nikdy neprestala existovať. Francúzska vláda uznala aj pretrvávanie československých štátnych inštitúcií – armády, právneho poriadku, ústavy a zákonov, záväzných pre všetkých československých občanov s povinnou vojenskou službou. Zrekonštruovaná armáda mala politicky spadať pod právomoci československej dočasnej vlády a vojensky francúzskemu vrchnému veleniu. Francúzsku vládu počas rokovaní nezaujímalo, kto bude vo vedení dočasnej vlády. Keď pri podpise zmluvy Osuský informoval Daladiera, že tým šéfom bude Beneš, francúzsky predseda vlády uviedol, že v tom prípade zmluvu do dvoch týždňov zrušia. Dôvodil, že Beneš je pre nich neprijateľný najmä preto, že Francúzsku (ale aj Veľkej Británii) záležalo na tom, aby Taliansko ostalo neutrálne, aby nevstúpilo po boku Nemecka do vojny. Podľa francúzskych špiónážnych zdrojov mal vraj Beneš prsty v podplácaní, ktorého výsledkom mal byť atentát na Mussoliniho. Preto sa Daladier nechcel kompromitovať tým, že uzná vládu, ktorú Beneš povedie.²⁹ Vidiac pevné stanovisko francúzskych vládných kruhov, sa Benešova skupina poza chrbát Osuského rozhodla stiahnuť požiadavku vytvorenia dočasnej vlády bez Beneša a volila krok späť, t. j. cestu vytvorenia a uznania Československého národného výboru (ČSNV) s Benešom na čele.

V zmluve z 2. októbra 1939 dosiahol Dr. Štefan Osuský významný medzinárodnoprávny úspech. No nerodil sa ľahko. Pri formulácii článku zmluvy, týkajúceho sa povinnej vojenskej služby všetkých československých príslušníkov na území Francúzska, vyvstala otázka, kto je československý príslušník, resp. ktoré územie tvorí Československú republiku. Osuskému sa podarilo obhájiť, že územie ČSR tvoria Slovensko, Čechy a Podkarpatská Rus. Išlo o územie, ktoré znamenalo právnu kontinuitu štátu z hľadiska hraníc. Túto koncepciu dopĺňalo predchádzajúce uznanie legácie ako reprezentanta štátu, čiže jeho legačná koncepcia bola vlastne koncepcia štát-
na. Podpis Štefana Osuského na československo-francúzsky zmluve o československej armáde,

²⁷Mesto Nowy Sącz a okolité obce (napríklad obec Łącko) boli dôležitými strediskami pri ilegálnych prechodoch na Slovensko. Pozri podrobnejšie: BIENIEK, J.: Między Warszawą a Budapesztem (O Nowym Sączu w latach okupacji). In: Rocznik Sądecki 9, 1968, s. 249-346.

²⁸Tou istou cestou (cez Dunajec a následne taxikom) prechádzal predtým do Maďarska Lipiňského syn Krzysztof (informácia od pani Ewy Andrzejewskej). V kuriérskej sieti na Spiši zohrávali dôležitú úlohu taxikári, ktorých služby zrejme využíval aj Lipiňski. Pozri: BIENIEK, J.: Kurierskie szlaki. In: Życie Literackie, roč. 18, 1968, č. 51-52, s. 19.

²⁹BN Warszawa, WL, sign. akc. 7986/2. Záznamy z obdobia 9. 9. 1940 – 14. 10. 1940, bez paginácie.

ako aj odmietavý francúzsky postoj k Benešovi, ako predsedovi nastávajúcej dočasnej československej vlády, vyvolali v radoch Benešových prívržencov i uňho samého chaos, a s tým súvisiacu aktivitu zachrániť Benešovu pozíciu muža číslo jedna. Tajne, bez Osuského vedomia, pripravili jeho príchod do Paríža a hľadali spôsob, ako Benešovo akceptovanie presadiť. Cieľom tejto cesty bolo, aby si sám s Daladierom osobne všetky veci vyjasnil. Vyslanec Osuský sa o ceste dozvedel v predvečer Benešovho príchodu od Huberta Ripku. Ponúkol sa, že sprostredkuje stretnutie s francúzskym premiérom a zároveň mu vysvetlí francúzske stanovisko k uznaniu československej vlády. S Benešom po jeho príchode hovoril dvakrát, 7. a 8. októbra 1939. Okrem už spomenutých otázok bola predmetom rozhovorov otázka Slovenska. Osuský tvrdil, že sa nesmie opakovať dvadsaťročná politika ohľadom Slovákov, že slovenské špecifiká sa musia rešpektovať, no Beneš sa odmietol zaviazat' k čomukoľvek. Preto mu nasledujúci deň odovzdal *Memorandum o slovenskej otázke*, ktoré k danému problému hovorilo: „Centralizmus zavedený roku 1919 a pestovaný dvadsať rokov vytvoril medzi Slovákmi a Čechmi stenu, ktorá sa dnes odstrániť nedá. Ide preto o to stenu tak zničiť, aby si Slováci a Česi mohli podať ruku, objasniť sa a vzájomne sa podprieť. V tomto duchu musia byť naše veci vedené už za hranicami.“³⁰

Názory Štefana Osuského na riešenie slovenskej otázky, t. j. postavenia Slovákov a Slovenska v stredoeurópskom priestore a v rámci Československa v tomto období dostávajú definitívne kontúry. Pri vstupe do aktívnej politiky v rokoch prvej svetovej vojny jednoznačne vychádzal z myšlienky rozbitia Rakúsko-Uhorska, a tým aj odmietnutia koncepcie martinského Memoranda z roku 1861, ktorého hlavným cieľom bolo vyrovnanie sa s Maďarmi na základe uznania osobitosti slovenského národa a definovania územného priestoru – hornouhorského slovenského Okolia. V danej etape však pokladal už vyrovnanie sa s Maďarmi za nemožné a proti tejto alternatíve staval myšlienku založenia československého štátu cestou zániku Rakúsko-Uhorska. No odmietol ideu federalizmu obsiahnutú v Clevelandskej dohode, uzavretej Českým národným združením a Slovenskou ligou v októbri 1915, lebo ju pokladal za neschopnú života. Rovnako však odmietal ideu jednotného etnického československého národa. Neskôr, roku 1936, svoj postoj definoval takto: Americkí Česi si predstavovali založenie republiky tak, že si Slovákov jednoducho anektujú. Bol aj proti takémuto riešeniu slovenskej otázky. Veril totiž v životnú silu a schopnosť Slovákov byť národom, ktorý si bude sám riadiť svoj osud a v prvej svetovej vojne videl historickú príležitosť nie na vyrovnanie sa s Maďarmi, ani nie na prijatie menšinového štatútu v Rusku alebo v Poľsku, ale na osamostatnenie sa Slovákov v rámci československého štátu. Ideálom riešenia národnostných problémov bol pre neho americký model, kde bola možná paralelná existencia národného jazyka, zvykov a obyčajov a amerického vlasteneckého zmýšľania. Československá jednota pre neho znamenala spoluprácu dvoch samobytných rovnocenných a rovnoprávných národov. Z hľadiska štátoprávneho usporiadania vychádzal Dr. Osuský vždy zo základnej premisy: Slovensko nemôže existovať ako samostatný štát v Európe, ktorá je predmetom politických, kultúrnych a hospodárskych bojov. Môže žiť samostatne len pripojené k väčšiemu celku. V tomto jeho presvedčení, ktoré sa upevňovalo pod vplyvom znalostí a postrehov z medzinárodného vývoja, geopolitických súvislostí v stredoeurópskom priestore, ho ďalej posilňoval vývoj situácie v Európe – agresia nacistického Nemecka, okupácia Čiech a Moravy, postavenie Slovenskej republiky počas druhej svetovej vojny, nastolenie komunistického režimu a rozdelenie sveta na dva proti sebe stojace bloky. V otázke štátoprávneho postavenia Slovenska v republike prešli jeho názory evolúciou. Ak v rokoch prvej svetovej vojny odmietal federatívne usporiadanie, tak o dvadsať rokov neskôr dospel k názoru, že práve tento model je najvhodnejší na usporiadanie vzťahov Slovákov a Čechov. Politický postup Štefana Osuského roku 1939 pri riešení slovenskej otázky vychádzal zo Žilinskej dohody slovenských politických strán (resp. ich väčšiny) zo 6. októbra 1938

³⁰Pre prvú etapu rozvoja poľskej kuriérskej služby na Slovensku (do začiatku roku 1940) bola charakteristická živelnosť a improvizácia. Toto obdobie poznačili pomerne vysoké straty. Pozri: BERGHAUZEN, ref 3, s. 423, porovnaj: OKEČKI, ref 4, s. 63-77.

a z prijatého zákona o autonómii Slovenskej krajiny z 22. novembra 1938. Postupne, aj Milan Hodža, Ján Paulíny-Tóth, Ján Lichner a Vladimír Clementis, prestali argumentovať týmito dohodami, pretože E. Beneš a celý zahraničný odboj prijal koncepciu, že Mníchovská dohoda a všetky po nej prijaté územné zmeny, ako aj zákony, sú právne neplatné. Dr. Štefan Osuský najprv sám 8. októbra 1939 a potom o dva dni neskôr spolu s Hodžom, Paulíny-Tóthom a Clementisom predložili memorandá, ktoré sa stali základom ich politickej činnosti počas emigrácie. Slovenská emigrácia v zahraničí, a najmä Osuský a Hodža, si uvedomovali, že nemôžu v slovenskom politickom živote pôsobiť bez pozitívneho programu, ktorý musel negovať bývalý centralizmus, myšlienky etnicky jednotného československého národa a postaviť základy nového vzťahu Čechov a Slovákov. V koncepcionom programe Dr. Osuského a Dr. Hodžu išlo o obnovenie Československej republiky, lebo tak v minulosti, ako aj teraz sa nazdávali, že v existujúcich podmienkach, s prihliadnutím na geopolitickú polohu a miesto Slovenska v stredoeurópskom priestore a vzhľadom na národné záujmy Slovákov, sa tieto môžu najpriaznivejšie rozvíjať, ale aj brániť a zachovať v Československej republike s podmienkou, že v štátoprávnom postavení Slovenska nastanú zásadné zmeny v porovnaní so stavom pred mníchovským diktátom roku 1938. Táto motivácia, resp. argumentácia, pramenila aj z ich pohľadu na vývoj strednej Európy, ktorej budúcnosť videli v nieďalšom drobení, ale v integrácii, v utváraní federácií. Tento nadhľad, tak charakteristický pre Osuského i Hodžu, pramenil z ich širokého pohľadu na európsky vývoj a podmieňovali ho obavy z možnosti veľmocenského tlaku a manipulovania s malými štátmi. Týmto tendenciám chceli, resp. nazdávali sa že je to možné, čeliť utváraním väčších celkov, čo vidíme najmä u Hodžu čitateľnou federáciou štátov strednej Európy. Osuský a Hodža sa však na rozdiel od Beneša nazdávali, že k realizácii plánov na obnovu Československej republiky je nevyhnutné získať slovenský národ, t. j. ponúknuť mu iné podmienky spolužitia s Čechmi, podložené aj štátoprávnymi úpravami. Na druhej strane Beneš pokladal 6. október za prvý krok k rozbitiu republiky a potom, čo sa vrátil počas druhej svetovej vojny k myšlienke budovať „národný štát“ a rezolútne Žilinskú dohodu odmietol, dostávali sa tieto dva prúdy zahraničného odboja už nielen do osobných, ale aj programových rozporov.

Zaujímavé bolo, že Beneš i Osuský a mnoho ďalších politikov tvrdili, že politická emigrácia nemá právo uzatvárať zmluvy štátoprávneho charakteru, ktoré zväzujú domácim politickým kruhom ruky. Zásadné štátoprávne otázky sa majú riešiť doma politickou reprezentáciou, ktorá vyšla z volieb. Beneš to uplatňoval v emigrácii už za prvej svetovej vojny a preto odmietol podpísať Pittsburskú dohodu. Vo viacerých smeroch bolo nevyhnutné a správne tieto názory rešpektovať, ale na druhej strane odboj musí mať program aj v tomto smere. V špecifických podmienkach československého odboja, zahraničného i domáceho, bolo možné odporcov režimu na Slovensku ovplyvniť predovšetkým definovaním budúceho postavenia Slovenska a Slovákov v ČSR. Lenže u Beneša prevládali ničím nepodložené ilúzie o postoji Slovákov k Slovenskej republike a opačne k obnoveniu Československa. V prvých rokoch ako by neregistroval alebo ignoroval stotožnenie sa značnej časti obyvateľstva so samostatným štátom. Neskôr pod vplyvom viacerých okolností sa situácia menila, ale absencia pevného postoja k slovenskej otázke bola zo strany Beneša nielen dôležitou súčasťou ťažkých politických zápasov medzi ním a Osuským a ďalšími slovenskými exilovými politikmi, ale aj jednou z príčin, prečo sa ľudáckej propagande darilo vytvárať z Beneša nepriateľa Slovákov číslo jeden a viesť účinný boj proti jeho politickým plánom na obnovenie Československej republiky. Edvard Beneš ponúkal slovenskej verejnosti návrat pred rok 1938, a to už bolo tak v emigrácii, ako aj medzi jeho prívržencami na Slovensku málo a o väčšine slovenského národa ani nehovoriac. Dr. Beneš nerešpektoval skutočnosť, že vznikom slovenského štátu, bez ohľadu na všetky stránky jeho vzniku a fungovania, väčšina slovenskej verejnosti si uvedomila, že je v schopnosti národa štát viesť a riadiť. Mnohé z týchto stránok si uvedomoval Dr. Osuský, Dr. Hodža a v tom spočíval jeden z rozhodujúcich dôvodov ostrých politických sporov v exile. V princípe možno povedať, že tieto dve krídla v nedostatočnej miere chápali, resp. rešpektovali, národné ambície a práva Slovákov a Če-

chov a často ich chceli presadzovať s nedostatočným porozumením pre druhú stranu. Ako na tieto spory reagoval Edvard Beneš? Hľadal iných Slovákov, ktorí sa hlásili ku koncepcii jednotného československého národa. Osuského chcel odstaviť, francúzska vláda však trvala na dohode so Slovákmi, vrátane vyslanca Osuského.

10. októbra odbrázal Osuský oficiálne stanovisko k vyžiadanej Benešovej audiencii od šéfa úradu francúzskej vlády Jeana Coulondra. Stanovisko znelo, že Daladier si stretnutie s Benešom neželá, resp. že ho nemôže prijať. Osuský okamžite Beneša informoval a zisťoval príčiny, na základe ktorých premiér Daladier Benešovu audienciu odmietol. Tie spočívali v tom, že ešte pred príchodom do Francúzska Beneš prostredníctvom francúzskeho veľvyslanca v Londýne sondať možnosť svojho príchodu do Paríža, na čo Daladier odpovedal, že v danej situácii nepokladá jeho cestu do Francúzska za politicky vhodnú. Jasná reč, odmietavá, bez diplomatického kliše. Napriek tomu sa Beneš rozhodol uskutočniť plánovanú cestu a ubezpečil francúzske vládne kruhy, že pôjde ako súkromná osoba a že sa zdrží akejkolvek politickej činnosti. Sľub však nedodrжал a hneď po príchode do Paríža dal francúzskej tlačovej agentúre Havas politické vyhlásenia. Daladier uviedol tieto dôvody a v tomto duchu informoval Beneša aj Osuský.³¹ Zaujímavý a dokresľujúci bol fakt, že Štefana Osuského krajanská tlač (najmä v Amerike) odsudzovala, že to bol on, kto zabránil stretnutiu Beneš – Daladier. Beneš dobre vedel, že to nebola pravda, no nič proti tomuto ohováraniu nepodnikol.

Negatívnym stanoviskom Francúzska k Benešovi sa však celá záležitosť okolo exilovej dočasnej vlády neskončila, ba práve naopak, nabrala nový kurz. Významnou mierou do zamotananej situácie zasiahol „lidovecký“ predák Msgr. Jan Šrámek, ktorý 6. októbra vyjednával tajne s Léonom Blumom a 14. októbra 1939 s Champetierom de Ribesom, štátnym tajomníkom francúzskeho ministerstva zahraničných vecí. Ten mu oznámil, že francúzska vláda neuzná československú vládu, keď v nej bude Dr. Beneš. V skutočnosti to bolo už druhé, resp. tretie stretnutie, prvé sa konalo 27. septembra s rovnakým francúzskym stanoviskom. Tieto informácie poskytol Šrámek Osuskému na porade 17. októbra 1939 v hoteli Crillon, ale s tým rozdielom, že francúzska vláda nechce dočasnú československú vládu ako takú, bez Beneša alebo s ním. Toto stanovisko mu vraj tlmočil de Ribes preto, lebo francúzska vláda sa nechce v československej otázke exponovať a angažovať a že si želá, aby bol namiesto vlády ustanovený národný výbor. Porada v hoteli Crillon zo 17. októbra bola vlastne ustanovujúcou schôdzou Československého národného výboru. Zúčastnili sa jej ako zvolávatel' Jan Šrámek, ďalej Edvard Beneš, Štefan Osuský, Rudolf Viest, Sergej Ingr, Eduard Outrata a Hubert Ripka. Z menovaných jediný Osuský kládol otázky, prečo sa upustilo od myšlienky vlády, keď sa na nej tak húževnato trvalo, keď sa o nej rokovalo a dalo mu veľa práce, aby ju dostal do zmluvy. Nechcel nové stanovisko prijať bez toho, že by mal nejaké negatívne informácie z francúzskej strany. Šrámek sa schovával za formuláciu, že ani on sa nevzdáva vytvorenia dočasnej vlády, ale v súčasnosti, keď francúzska vláda navrhuje národný výbor s vládnou činnosťou a že už nasledujúci deň sa môže vydať mobilizačný rozkaz, že on to odporúča prijať. Proti šiestim hlasom nemal Osuský šancu, no odmietol ísť touto cestou a rokovania opustil s tým, že si u francúzskej vlády vyjasní právny dosah tejto veci.³² Ešte v ten deň oznámil Msgr. Jan Šrámek francúzskemu ministerstvu zahraničných vecí ustanovenie Československého národného výboru. Jeho zloženie bolo takéto: Edvard Beneš, Štefan Osuský, Sergej Ingr, Jan Šrámek, Eduard Outrata, Juraj Slávik, Hubert Ripka a Rudolf Viest.³³ Zmenu francúzskeho postoja odmietol

³¹GAŁĘZOWSKI, ref 6, s. 163; PIETRZAK, ref 5, s. 107; PRZEWOŹNIK, ref 1, s. 90-108; FELCZAK, ref 1, s. 101-116.

E. Rydz-Śmigły prešiel z Maďarska do okupovaného Poľska cez Slovensko v októbri 1941. V decembri 1941 zomrel vo Varšave na srdcový infarkt. Pozri bližšie: KUNERT, A. K. Ostatnie dni marszałka Śmigłego : Wybór dokumentów. Warszawa : Wyd. Naukowe PWN, 1992.

³²PIETRZAK, ref 5, s. 104-108; PRZEWOŹNIK, ref 1, s. 90-108.

³³ČARNOGURSKÝ, ref 3, s. 133-154; porovnaj: JABLONICKÝ, ref 2, passim.

akceptovať iba Osuský. Preto nasledujúci deň, 18. októbra, navštívil na Quai d'Orsay tajomníka de Ribes, aby mu ten vysvetlil, prečo sa francúzska politika za dva týždne tak zmenila. De Ribes odpovedal, že francúzska vláda svoje stanovisko k obsahu zmluvy z 2. októbra 1939 vôbec nezmenila a že jedinou prekážkou pre ustanovenie a uznanie československej vlády je Edvard Beneš. Keďže Msgr. Šrámek dal de Ribesovi na vedomie, že v takom prípade dajú Česi a Slováci prednosť národnému výboru s Benešom, de Ribes odpovedal Šrámkovi, že v tom prípade – ak to pomôže zjednotiť Čechov a Slovákov – francúzska vláda vytvorenie národného výboru len uvíta.³⁴ Dosah tejto „diplomacie“ si v danom momente uvedomil snáď málokto. Šrámek, Ripka a spol. oslobodili francúzsku vládu od záväzku uznať dočasnú československú vládu. Inštitúciu symbolizujúcu existenciu štátu – vládu – odsunuli na vedľajšiu koľaj, resp. vymenili ju za súkromnú osobu. S týmto výsledkom sa Beneš 20. októbra 1939 vrátil späť do Londýna. Nebolo to maximum čo chcel, ale bol to pre neho úspech. Napriek negatívne stanovisku francúzskych vládných kruhov voči nemu, ako predsedovi dočasnej vlády, dosiahol členstvo aspoň vo výbore (ČSNV).

Vytvorenie výboru však skutočnou výhrou nebolo. Proti novému stavu protestoval zo zainteresovaných len Štefan Osuský. V liste Benešovi 23. októbra 1939 uviedol, že nejde o nich dvoch, o ich súkromné veci, ale že ide o veci národa a štátů, pred ktorými raz budú skladať účty. Zopakoval všetky ich stretnutia od polovice augusta 1939 v Londýne, francúzske postoj až po Benešov októbrový pobyt v Paríži. Na stretnutí Daladier – Beneš mal aj on osobný a politický záujem. Chcel totiž, aby francúzska vláda oznámila Benešovi svoj postoj, aký prezentovala pred ním. V liste spomenul aj Benešovi dobre známe veci, teda Šrámkovu iniciatívu u de Ribesa, ako aj stanovisko de Ribesa. „Tu prehlasujem,“ pokračoval Osuský, „že tento krok pána ministra Šrámka považujem pre česko-slovenskú politiku a diplomaciu za veľmi vážny. Najlepšie viem sám, aké ťažkosti som musel prekonať, než som do zmluvy presadil ustanovenie o dočasnej československej vláde. Preto je ustanovenie národného výboru vážnym krokom späť a ohrozuje obnovenie Československej republiky.“³⁵

Osuského názor na tento stav mal reálny podklad. Bol oficiálnym predstaviteľom právnej kontinuity ČSR, ktorá nebola fikciou. Francúzska vláda uznávala československé občianstvo, armádu, prísahu a zaviazala sa akceptovať dočasnú vládu. To všetko boli štátne prejavy, resp. atribúty štátu. Lenže nová situácia s národným výborom, ktorý mal riadiť československé veci, bola výsledkom intríg a personálnej hry Beneša a jeho skupiny. Čo bol Československý národný výbor? Bola to spolková, súkromnoprávna organizácia, síce politická a národná, v žiadnom prípade však nebola štátna. K samotnému vytvoreniu výboru mal Osuský dve zásadné pripomienky, ktoré uviedol v citovanom liste z 23. októbra 1939. Prvá bola personálna, totiž výbor v takom zložení nereprezentoval československý život z troch podstatných hľadísk: sociálneho, politického, národného. Druhá pripomienka sa týkala výlučne Slovenska. Keď sa pýtal Beneša, či je ochotný zaviazat' sa alebo vyhlásiť, že bude rešpektovať vôľu slovenského národa a súd dejín, ktoré zneli, že bratské spoložitie Čechov a Slovákov a existencia republiky vyžadujú rešpektovanie slovenského jazyka, slovenskej kultúry a slovenskej správy na Slo-

³⁴ČARNOGURSKÝ, ref 3, s. 152. Podľa Jána Čarnogurského peniaze pre potreby členov OPW v Poľsku prenášal cez hranicu katolícky farár Podolský z Veľkej Frankovej. MARUŠIAK, ref 3, s. 645.

³⁵J. Spišiak a G. Krno vydávali Poliakov slovenské pasy, skrývali ich v diplomatických priestoroch a pomáhali ich evakuovať na Slovensko. Medzi poľskými odbojarmi, ktorým pomohli slovenskí diplomati, bol aj gen. S. Hubicki s manželkou Annou Reginou Szeligowskou, ktorí do konca vojny bývali u Čarnogurských v Malej Frankovej. Slováci pomáhali nielen píšudczykom. Vďaka ich pomoci vznikla v Bratislave ilegálna kontaktná bunka poľskej vlády (základňa „S“), ktorej poštové spojenie cez Švajčiarsko zabezpečoval J. Klinovský. Pozri literatúru v poznámke č. 3. Pozri aj: Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. Národný súd, šk. 133, sign. Tnľud 10/47/15, Spišiak, J.: Krátky životopis, s. 27; GRABOWSKI, W.: Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj. Warszawa : Pax, 1995, s. 25. Viktor Borodovčák aktivity píšudczykov nepodložene spojil s politikou poľskej vlády, ktorá vraj „zradila“ československé vedenie a slovenskú pomoc Poliakov predstavil ako politicky motivovanú. BORODOVČÁK, ref 4, s. 112.

vensku, odoprel mu dať tento záväzok s oddôvodnením, že na to nemá právo. Osuský vyjadril presvedčenie, že Slováci, doma i v cudzine, „za nami nepôjdu ak nebude jasné že nechceme obnovovať nič, čo sa neosvedčilo a ak nebude jasné, že sa katastrofa nebude voči Slovákom opakovať.“³⁶

Ukázalo sa, že práve v súvislosti s existenciou výboru dochádza k rozhodujúcemu stretnutiu Osuského a Benešovej skupiny. V telegrafickej správe 26. októbra informoval Ripka (krycie meno Charpentier) Beneša (Sezima), že Šrámek (Veľeba) opäť hovoril s de Ribesom (priateľ). De Ribes naliehal, aby sa manifestovala jednota, a aby vo výbore boli aj Slováci Hodža (Miláčik) a Osuský (Brezovský). Šrámek na to reagoval, že výbor už existuje, no Beneša upozorňovali, že Osuský ešte bude jeho uznanie komplikovať. Preto ho chcel vyzvať, aby oznámil či členstvo vo výbore prijíma.³⁷ Správa Ripku však naznačovala novú skutočnosť, resp. obavu. Na scénu totiž vstúpil bývalý premiér Milan Hodža a javilo sa ako výhodný t'ah využiť ho proti Osuskému.

Vzniknutú situáciu sa pokúsil 6. novembra 1939 riešiť iniciatívne aj samotný Štefan Osuský. Zvolal poradu všetkých predstaviteľov československého odboja vo Francúzsku. Šrámek, Ripka, Ingr, Outrata, Viest a Slávik (Československý národný výbor) sa však ospravedlnili, a prítomní boli gen. Lev Prchala, gen. Josef Šnejdárek, Prokop Maxa, Peter Prídavok, vyslanec Ladislav Száthmary, plk. Václav Kalina, Jaroslav Malík a ďalší. Osuský v úvode vysvetlil, čo ho viedlo k zvolaniu porady, t. j. úsilie nájsť dohodu a spoločný československý postup. Vysvetlil priebeh rokovaní o československo-francúzskej dohode o armáde, jej význam pre budúcu štátnu suverenitu, jej vojenské i politické dôsledky, ak by bola podriadená dočasnej vláde. Načrtnol „diplomaciu“ Šrámka, jeho interpretáciu, že francúzska vláda nechce československú dočasnú vládu, ale len národný výbor. Doplnil to vlastnými zisteniami, ktoré Šrámkovu interpretáciu nepotvrdili a ktoré mu de Ribes otvorene povedal. Osuský bol ochotný vzdať sa vytvorenia dočasnej vlády, iné mu pod vplyvom francúzskeho stanoviska ani neostávalo, napokon však naliehal na vytvorenie aspoň Československého národného výboru. Ďalšiu svoju aktivitu opísal nasledovne. V snahe zachrániť ešte ustanovenie vlády (prípadne ČSNV) kontaktoval Milana Hodžu v Londýne so žiadosťou, aby s Benešom rokoval. Keď sa Hodža dozvedel o vytvorení výboru, oznámil, že je štátnou zodpovednosťou nenechať padnúť zostavenie vlády. Stretol sa s Benešom a potvrdil Osuského názor na neúnosnosť rozporného stavu, ktorý ohrozuje existenciu zmluvy z 2. októbra. O svojich rokovaníach v Paríži na prelome októbra – novembra Osuský opäť informoval Hodžu, na čo Hodža odpovedal, že národný výbor musí mať dvoch – troch zástupcov z radov Slovákov, no za absolútne neprijateľné označil to, aby tento výbor vyberal, kto bude Slovákov zastupovať.³⁸ Štefan Osuský na uvedenej porade vyjadril ďalej osobnú ľútosť, že československá reprezentácia opustila možnosť vytvorenia exilovej vlády. Vláda ako štátna inštitúcia mohla totiž uľahčiť mnoho ďalších rokovaní. Na adresu ČSNV sa vyjadril podobne ako Hodža – mal to byť orgán vo všetkých zložkách československého odboja. V podstate zopakoval svoj názor z listu Benešovi z 23. októbra. Odmietol centralizmus i separatizmus a o vzťahu Slovákov a Čechov v exile povedal: „Prosím Čechov, aby mali porozumenie pre slovenské veci a šetrili ich a prosím Slovákov, aby svojím chovaním nevyprovokovali dojem separatizmu. Ak nebudú Česi a Slováci opatrní a politicky sa neosvedčia, presvedčia svojím chovaním svet, že Česko-Slovenská republika sa rozpadla preto, že nie sme schopní života a že ČSR prestala existovať preto, lebo niet československých

³⁶SNA, f. Ministerstvo zahraničných vecí SR, šk. 187, tajná správa vyslanca SR č. 66/1943 zo dňa 19. 8. 1943, s. 2. Pozri tiež správy č. 78/1943 a 83/1943. Porovnaj: SPIŠIAK, J.: Maďarsko-poľský pomer cez vojnu. In: Kultúrny život, roč. 3, 1948, č. 51 s. 1, 3.

³⁷PIETRZAK, ref 5, s. 110.

³⁸J. Piasecki bol pred vojnou podpredsedom OZN. Lipiński zdôrazňoval, že je potrebné stavať organizáciu pilsudczykov „na demokratických základoch“, čo umožní v budúcnosti vznik silnej strany strediu. BN Warszawa, WL, sign. akc. 7986/2, Lipiński, W.: Organizacja polityczno-ideowa Pilsudczyków, s. 2.

občanov.³⁹ Osuského argumentáciu otvorene podporili všetci prítomní a vyjadrili naliehavú potrebu spoločnej dohody všetkých zložiek odboja.

Kolotoč rokovaní Štefana Osuského pokračoval rovnako intenzívne aj 9. novembra 1939. Ráno hovoril s de Ribesom, poobede s Msgr. Šrámkom a večer viedol na vyslanectve poradu skupiny, s ktorou sa stretol 6. novembra. Rozhovor s de Ribesom sa týkal Československého národného výboru. V tejto veci Osuský uviedol, že sa dá eventuálne vytvoriť použitím dvoch metód: dorozumenia a donútenia. Donucovacia metódu rázne odmietol a svoje váhanie vstúpiť do výboru zdôvodnil Champetierovi de Ribesovi tým, že je sociálne, národne i politicky jednofarebný a že si nemyslí, že jeho vstup do takéhoto telesa tieto otázky vyrieši. Ďalšia obava Dr. Osuského spočívala v tom, že keby ustanovenie národného výboru nemalo za následok československé zjednotenie, stratili by predpoklad na vytvorenie dočasnej exilovej vlády, ktorú z hľadiska politicko-medzinárodného pokladal za absolútnu nevyhnutnosť. De Ribes ho však pritlačil k múru. Vyhlásil, že Francúzsko uzná výbor iba vtedy, ak do neho vstúpi Osuský, inak výbor nechá padnúť.⁴⁰ Pre uspokojenie Osuského svedomia a kvôli zodpovednosti pred budúcnosťou de Ribes navrhol, aby to písomne oznámil Šrámkovi, čo Osuský okamžite urobil. Navyše Šrámka navštívil osobne, kde mu obsah rozhovoru s de Ribesom interpretoval aj ústne. Ďalej tvrdil, že úspešnosť činnosti výboru je podmienená jeho morálnou a politickou autoritou, ktorú bude mať doma i medzi krajanmi. O svojich rokovaníach u de Ribesa a Šrámka informoval Osuský večer na porade spomenutej skupiny, ktorá jeho vstup do národného výboru podporila v nádeji, že výbor sa bude postupne dopĺňať a že jeho práca vyústi do vytvorenia a uznania dočasnej exilovej vlády. Preto Dr. Osuský oficiálne so svojou účasťou vo výbore 9. novembra 1939 súhlasil.⁴¹

Vytvorenie Československého národného výboru oznámil oficiálne vyslanec Osuský premiérovi Daladierovi 13. novembra 1939. Národný výbor mal plniť funkciu reprezentanta československého ľudu a mala mu podliehať i rekonštrukcia československej armády. Daladier nasledujúci deň jeho existenciu akceptoval.⁴²

Najvýznamnejším diplomaticko-právnym aktom roku 1939 od vypuknutia vojny v rámci československého zahraničného odboja bola spomínaná Osuského dohoda z 2. októbra 1939 o rekonštrukcii československej armády. Právny význam tejto dohody závisel od troch základných princípov:

1. Armáda sa zriaďuje pod československou „zástavou“ a prisahou na ČSR, čím sa naplnil jeden zo znakov štátnej suverenity, teda právo mať vlastnú samostatnú brannú moc.
2. Dopĺňanie tejto armády sa malo diať podľa československých zákonov, čiže išlo o aplikáciu komplexu právnych noriem na francúzskom území.
3. Dohodu za československú stranu podpísal vyslanec v mene dočasnej československej vlády.

Tým dala francúzska vláda najavo, že neuznáva Protektorát ani slovenskú vládu a zaviazala sa, že uzná dočasnú vládu. Pravda, takýto postup bol z právneho hľadiska prinajmenšom

³⁹DURACZYŃSKI, E.: Polska 1939 – 1945 : Dzieje polityczne. Warszawa : Bellona, 1999, s. 318.

⁴⁰PIETRZAK, ref 5, s. 113; ORLIKOWSKA, ref 1, s. 306; PILKA, ref 1, s. 62. Kriticky o vplyvoch KON z pohľadu OPW pozri: Zakład Narodowy im. Ossolińskich (ďalej ZNiO) Wrocław, f. Klaudiusz Hrabek, sign. č. 16312, Hrabek, K.: Wspomnienia z przemiełczanych podziemi, s. 44.

⁴¹PIETRZAK, ref 5., s. 118-119. Porovnaj: J. M. [MACKIEWICZ, Józef]: Spotkanie z Lipińskim. Lwów i Wilno (Londýn), 1. 5. 1949, č. 116, s. 2. Lipiński súhlasil s ozbrojeným povstaním proti Nemcom iba v prípade možnosti vstupu západných spojencov na poľské územie. Napriek programovým výhradám sa pihsudczyci zapojili do Varšavského povstania. Počas neho zahynuli okrem iného obaja lídri KON a OPW – Z. Hempel a J. Piasecki.

⁴²GAŁĘZOWSKI, ref 6, s. 314-323; MARSZEWSKI, T.: Rozbicie Komitetu Porozumiewawczego Organizacji Demokratycznych Polski Podziemnej. In: Zeszyty Historyczne WiN-u, roč. 4, 1997, č. 10, s. 67-96.

nezvyčajný. Riadna dohoda bola podpísaná v mene vlády, ktorá ešte neexistovala. Veľvyslanec ako taký nie je spôsobilý uzavrieť medzinárodnú zmluvu, jej naplnenie prináleží hlave štátu, resp. vláde. Preto mala takáto dohoda vstúpiť do platnosti len vtedy, ak vznikne a bude uznaná dočasná vláda. Štefan Osuský, ako medzinárodný právnik a skúsený diplomat, dobre vedel, že on ako vyslanec nemôže suplovať vládu, a tým praktické naplnenie dohody, preto nalieval na vytvorenie vlády. Túto podmienku nakoniec suploval Československý národný výbor, uznaný francúzskou vládou 17. novembra 1939.

Samotná československá armáda vo Francúzsku bola heterogénnym útvarom. Pozostávala z vojakov a dôstojníkov, ktorí sa po 15. marci 1939 zachránili odchodom z ČSR, ďalej z politických utečencov prichádzajúcich do Francúzska z Palestíny, Sýrie, Juhoslávie či štátov Afriky. Jej najväčšiu zložku však predstavovali slovenskí a českí krajanovia, ktorí boli trvale usídlení vo Francúzsku s civilným zamestnaním a rodinami. Právne bola ich služba povinná (dohoda z 2. októbra), no väčšina z nich vstupovala do armády iniciatívne ako dobrovoľníci. Samozrejme, neexistencia vlády komplikovala mnohé otázky súvisiace s armádou, keď vyčnieval najmä problém tvorby československých vojenských súdov. Ďalej to bola už spomínaná jednofarebnosť národného výboru a československú pozíciu vo Francúzsku poškodil aj prípad gen. Leva Prchalu. Národný výbor ho dal totiž 2. februára 1940 do disponibility za trest, ktorý mu oficiálne nik neuviedol. V pozadí bola samozrejme jeho oponentúra voči Benešovi. Prchala bol jediný československý armádny generál a podľa vojenských zákonov mu mala podliehať armáda. Tú však výbor zveril do rúk Sergeja Ingra, šéfa jeho vojenského odboru. Štefan Osuský bol jediný z členov národného výboru, ktorý proti tomu protestoval.⁴³

Z medzinárodného aspektu prelom rokov 1939 – 1940 bol už v znamení vojny. Demokratická Európa odmietla sovietsky útok na Fínsko, ako aj nemecké obsadenie Dánska, Belgicka, Holandska, Luxemburska a Nórska. Mapa Európy sa v priebehu prvých piatich mesiacov roku 1940 zmenila zásadne v prospech Nemecka, no bola to len príprava na väčšie sústo. Už 5. mája 1940 sa začala „bitka“ o Francúzsko. Nemecká ofenzíva mala za následok ústup francúzskej armády, pád Paríža (14. júna), ako aj podpísanie prímeria – francúzskej kapitulácie v Compiègne (22. júna 1940 – pozn. S. M.). Nová francúzska vláda na čele s Philippom Pétainom (nahradila vládu Paula Reynauda, ktorá sa utvorila koncom marca 1940 – pozn. S. M.) sa uchýlila do Vichy a nebola schopná zdvihnúť zástavu odporu proti nemeckej expanzii.

Do diplomatického dôchodku bol Dr. Osuský „odstavený“ na jar 1942. Keď po páde Francúzska prišiel do Londýna, v exilovej vláde ostal ministrom bez rezortu. Po politickom procese roku 1941 na pôde Štátnej rady, v pozadí ktorého stál Dr. Beneš, ostal Štefan Osuský v Británii. Prednášal na univerzitách v Cambridge a Oxforde.

⁴³Cit. za: POBÓG-MALINOWSKI, ref 5, s. 116. Pozri tiež tenže: Najnowsza historia polityczna Polski, t. 3: 1939 – 1945. Londyn, 1960, s. 413.

S. MICHÁLEK: TSCHECHOSLOWAKISCHE WIDERSTANDSBEWEGUNG IN FRANKREICH
IN DEN JAHREN 1939 – 1940 (UND DER HINTERGRUND DES VERTRAGES
ÜBER TSCHECHOSLOWAKISCHE ARMEE)

Die Studie „Tschechoslowakische Widerstandsbewegung in Frankreich in den Jahren 1939 – 1940 /und der Hintergrund des Vertrages über tschechoslowakische Armee/“ beruht auf dem Archivmaterial des Hoover Institution Archives. Hier befindet sich der Privatfond des tschechoslowakischen Diplomaten Štefan Osuský. Der Aufsatz verfolgt einige Ebenen, bzw. Problemkreise. Die erste Ebene bilden die politischen und diplomatischen Verhandlungen der tschechoslowakischen Exilrepräsentation mit der französischen Administrative betreffs der Bildung einer tschechoslowakischen Exilregierung, bzw. eines Ausschusses. Die nächste Ebene konzentriert sich auf den inneren Kampf der tschechoslowakischen politischen Repräsentation in Frankreich in dem folgten Zeitraum, die dritte behandelt den Hintergrund der Unterzeichnung des tschechoslowakisch-französischen Vertrages über die Wiederherstellung der tschechoslowakischen Armee in Frankreich aus dem 2. Oktober 1939. Die vierte Ebene bilden die Fragen und Probleme, die mit der Evakuierung der tschechoslowakischen Militärpersonen aus Frankreich nach England zusammenhängen. Der gemeinsame Nenner dieser Problemkreise ist die dominante Stellung des tschechoslowakischen Gesandten in Paris Štefan Osuský, seine diplomatische Aktivität, Vorhaben, Vorstellungen, Ziele, als auch seine persönlichen Verhandlungen auf Quai d’Orsay. Gerade die Unterzeichnung des erwähnten tschechoslowakisch-französischen Abkommens über die Rekonstruktion der tschechoslowakischen Armee in Frankreich aus dem Anfang Oktober 1939 (sog. Vertrag Daladier – Osuský) kann man für den Gipfel der diplomatischen Aktivität von Štefan Osuský im Rahmen seiner amtlichen Tätigkeit im auswärtigen Dienst bezeichnen. Seine Unterschrift kam zur Welt nicht einfach, und gerade aus der rechtlichen Seite war ihre Gültigkeit, als eines internationalen Dokumentes, auf die Bildung einer tschechoslowakischen Exilregierung gebunden.

Die engeren inneren, als auch die breiteren internationalen Verhandlungen, waren in der folgten Zeit durch die verschiedenen Konzeptionen von Osuský und Beneš determiniert. Ihre Stellungen waren in der Frage der rechtlichen Kontinuität der Tschechoslowakei (Gesandte- versus Präsidentenkonzeption), in der Frage der Beziehung der Slowaken und Tschechen, als auch in der Frage der außenpolitischen Orientierung diametral verschieden. Diese Fragen tauchten in ihrer ganzen Nacktheit aber erst in der nächsten Kriegsphase auf.